

Kyrkogårdslager tillhörande Västerås domkyrka

Schakt för belysningsstolpar i Biskopsgatan

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Västerås 232:1
Biskopsgatan
Västerås domkyrkoförsamling
Västmanland

Jonas Ros

Kyrkogårdslager tillhörande Västerås domkyrka

Schakt för belysningsstolpar i Biskopsgatan

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Västerås 232:1
Biskopsgatan
Västerås domkyrkoförsamling
Västmanland

Jonas Ros

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2012

Omslagsfoto: Biskopsgatan i förgrunden och i bakgrunden ses domkyrkan. Fotografi taget 2009-12-14 av Jonas Ros.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISBN: 978-91-7453-076-6

Tryck: Just Nu, Västerås 2012.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Topografi och fornlämningsmiljö	5
Västerås stad	5
Biskopssäte och biskopskyrka.....	5
Var låg den äldsta biskopskyrkan?.....	6
Domkyrkan och undersökningar.....	7
Tidigare undersökningar i närområdet	9
Målsättning, metod och genomförande.....	11
Undersökningsresultat och tolkningar.....	12
Undersökningar inom kyrkogården	12
Kyrkogård och raseringsmassor från det Rudbeckianska gymnasiet.....	12
Kyrkogårdsjord utan inslag av tegel och kalk.....	13
Kyrkogårdsjord.....	14
Kyrkogårdsjord.....	15
Undersökningar utanför kyrkogården	16
Utvärdering	16
Referenser.....	18
Otryckta källor.....	18
Litteratur.....	18
Tekniska och administrativa uppgifter	21

Figur 1. Utdrag ur digitala Gröna kartan för Västmanland. Västerås stad förläggning 232:1 markerad. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Under december månad 2009 genomförde Stiftelsen Kulturmiljövård en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning i Biskopsgatan i Västerås (se figur 1 och 5). Fältarbetet utfördes av Jonas Ros efter beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län, dnr., 431-11058-09 daterat 2009-12-01.

Undersökningen gjordes med anledning av att det skulle grävas nya schakt för byte av belyningsstolpar. Inom utbredningen för domkyrkans kyrkogård framkom kulturlager tillhörande kyrkogården. I tre av schakten fanns inslag av tegel i kyrkogårdsjorden, men i ett av schakten var det varken tegel eller kalkbruk i kyrkogårdsjordens fyllning. Ett ben från kyrkogårdslagret skickades in för ¹⁴C-analys. Frågeställningen var om det var äldre än den befintliga domkyrkan i tegel som uppfördes på 1200-talet. Det är troligt att domkyrkan har haft en föregångare i form av en romansk kyrka. I rapporten presenteras ett tolkningsförslag över kyrkans byggnadshistoria. ¹⁴C-analysen gav en datering till perioden 1310–1450 e. Kr. Benet som daterats är alltså samtida med den befintliga domkyrkan uppför i tegel.

I ett av schakten (1) överlagrades kyrkogården av ett lager raseringsmassor som antagligen kommer från det Rudbeckianska gymnasiet som låg på platsen för nuvarande Biskopsgatan vid korsningen invid Östra Kyrkogatan.

Topografi och fornlämningsmiljö

Västerås stad

Den medeltida staden Västerås har i Fornminnesregistret beteckningen RAÄ 232:1. Fornlämningen omfattar ett ca 1 000×700 m stort område med kulturlager (se figur 1). Den äldsta kartan över Västerås är från 1688 (se figur 2).

Vi vet inte när Västerås blev en stad, men antagligen skede det under 1100-talet eller under 1200-talet. I staden har det dock gjorts arkeologiska undersökningar där det framkommit kulturlager som dateras till sen vikingatid och tidig medeltid (se Annuswer et al 1990 s. 17ff.; Ros 1995c, Bergqvist 1996; Alström 2010).

Biskopssäte och biskopskyrka

I den s.k. Florenslistan från 1120-talet omnämns ”Arosa”, dvs. Aros, som biskopssäte. Arosa kan uppfattas som Västra Aros, dvs. Västerås, eller som i den äldre forskningen, som Östra Aros, dvs. Uppsala. Sätet för Uppsalabiskopen kallas dock i källorna Uppsala oberoende om det låg i (Gamla) Uppsala eller i Östra Aros. Det fanns alltså sannolikt ett biskopssäte i Västerås på 1120-talet (Hellström 1971 s. 57; Dahlbäck 1993 s. 135ff.). Florenslistan är sannolikt en förteckning som ursprungligen upprättats för påvekyrkan omkring 1103 inför det att Lunds ärkesäte skulle upprättas (Palmqvist 1961 s. 51). Ett biskopssäte fanns sannolikt i Västerås 1103. I fundamentsbrevet för

den svenska kyrkoprovinns från 1164 omnämns Västerås som biskopsort (DS 49, SDHK 202 och Gustafsson 1977 s. 8).

1277 omnämns Västerås domkyrka för första gången och det var i samband med en donation som omtalas ha gjorts på dagen för kyrkans invigning (DS 626, SDHK 1017). Det är den befintliga domkyrkan uppförd i tegel som omtalas. Vi vet inte hur lång tid det tog att bygga kyrkan. Det har föreslagits att domkyrkan i tegel grundlades på 1230-talet och att koret stod färdigt på 1260-talet (Hammariskiöld 2005).

Figur 2. Den äldsta kartan över Västerås från 1688. Domkyrkan ses i den norra delen av staden (Efter Gustafsson 1977).

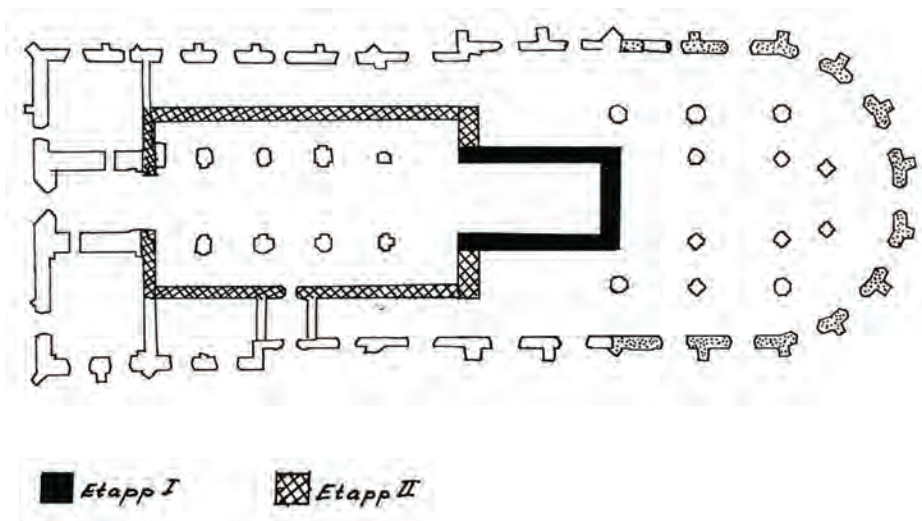
Var låg den äldsta biskopskyrkan?

Eftersom biskopssätet i Västerås etablerades under 1100-talets början så måste den befintliga domkyrkan ha haft en föregångare. Det har framförts olika uppfattningar om var den äldsta biskopskyrkan låg. Fyra olika kyrkogårdar inom det medeltida bebyggelseområdet har föreslagits ha tillhört biskopskyrkan. I dagens forskningsläge är två olika kyrkogårdar aktuella i diskussionen om vilken kyrka som var biskopskyrka. I kv. Johannes (se figur 4), på den östra sidan av Svartån, har det undersökts delar av en kyrkogård. ¹⁴C-daterade gravar visar att kyrkogården var i bruk från slutet av 1000-talet, under hela 1100-talet och in på 1200-talet. De tidiga ¹⁴C-dateringarna är ett

argument för att Västerås som stad fanns före 1100. Kyrkogården överlades av bebyggelse från 1200-talet. Drygt 100 gravar har undersökts på kyrkogården. Welinder beräknar att det kan ha gravlagts 500–1000 personer på kyrkogården (Welinder 1990 s. 27ff och 130ff). Både män och kvinnor har begravts och bland de bestämbara skeletten finns det en tydlig övervikt för kvinnor gentemot män. Det påträffades inga barn under sex år begravda inom de undersökta ytorna (Hartzell 2010). Ett förslag är att kyrkogården i kv. Johannes tillhörde biskopskyrkan (Gustafsson 1977 s. 31). Om biskopskyrkan stod där så flyttades den till dess nuvarande plats före omkring 1250, kyrkogården i kv. Johannes överlades nämligen av bebyggelse från 1200-talet. En möjlig förklaring till att kyrkan flyttades kan i så fall ha varit att den underliggande marken, som bestod av lera, var för instabil för en större kyrkobyggnad. Ett annat förslag är att den äldsta biskopskyrkan var belägen på platsen för den nuvarande.

Domkyrkan och undersökningar

Under 1800-talets mitt renoverades domkyrkan. Det omtalas att där fanns grova murmassor och en uppgift finns om att det användes krut för att få loss dem. Det fördes bort 86 000 kubikfot, dvs. 17 200 m³ sten och kalkgrus som kan ha varit resterna av den äldre kyrkan (se Ekström 1973 s. 124 och Gustafsson 1977 s. 27). Att det har påträffats stora volymer sten och även murar inne i den gotiska domkyrkan är mycket starka argument för det har funnits en föregångare i form av en stenkyrka på platsen och det bör ha varit en romansk kyrka. Gunnar Ekström (1946) menar att lämningar av gråstenkyrkan bröts bort invid koret 1856–61 i samband med restaureringsarbete. Att gråstenkyrkan sträckte sig fram till koret är dock omdiskuterat. Troligtvis var gråstenkyrkan belägen i den nuvarande kyrkans västra del. Det har presenterats olika tolkningsförslag över gråstenkyrkans planlösning. Utgångspunkten för rekonstruktionerna är bl.a. iakttagelser av gråsten i den befintliga domkyrkans pelare. Gråstenarna antas vara lämningar av den äldre kyrkan.

Figur 3a. Den befintliga domkyrkan i Västerås har antagligen haft en föregångare i form av en äldre stenkyrka. Här ses ett rekonstruktionsförslag. Hypotetiskt kan vi tänka oss att det först uppfördes en träkyrka på platsen. Under stenkyrkans etapp I kan det ha uppförts ett kor i gråsten och det kan ha funnits ett långhus i trä. Under etapp II, som inföll under 1200-talets första hälft, uppfördes det ett långhus i tegel. (Bild efter Ekström 1973.)

Domkyrkans byggnadshistoria är alltså inte utredd, men kyrkan har funnits i olika skepnader. Det har presenterats olika teorier om kyrkans byggnadshistoria. Gunnar Ekström menar att den äldre stenkyrkan uppfördes i två etapper. Äldst är östpartiet och därefter byggdes kyrkan till mot väster (1973 och där anf. litt.). Här kommer det att presenteras ett tolkningsförslag över kyrkans byggnadshistoria. Hypotetiskt kan vi tänka oss att domkyrkan i den äldsta skepnaden var uppförd i trä. Vi vet dock inte om det har funnits en träkyrka på platsen. Under stenkyrkans etapp I (se figur 3a) uppfördes det ett kor i gråsten och långhuset var antagligen byggt i trä. Under stenkyrkans etapp II byggdes kyrkan till mot väster och det uppfördes ett långhus i tegel. Delar av långhuset i tegel finns bevarat. Ovanför domkyrkans valv finns det, öster om tornet, delar av en äldre sydlig yttervägg tillhörande kyrkan (tack till Helen Sjökvist för uppgift om väggen). Det är en tegelvägg och i den finns rundbågefriser (se figur 3b och 3c) som är ett romanskt drag. Omkring 1250 introducerades den gotiska stilen som ersatte den romanska stilen. Rundbågefriserna i kyrkan talar för en datering av muren till 1200-talets första hälft. Antagligen uppfördes långhuset i tegel under 1200-talets första hälft. Senare har kyrkan utvidgats. Man kan spekulera i möjligheten att den äldsta kyrkan uppfördes under 1100-talet.

En frågeställning är om den äldsta biskopskyrkan fanns på domkyrkans nuvarande plats eller om den låg i kv. Johannes där det har påträffats tidiga gravar. ¹⁴C-dateringar från domkyrkans kyrkogårds äldsta delar kanske kan bringa klarhet i frågan när man började begrava personer på platsen? Sannolikt uppfördes det en kyrka samtidigt med att man började begrava människor på platsen.

Figur 3b och 3c. Ovanför domkyrkans valv finns lämningar av en äldre sydlig yttervägg. I tegelmuren ses rundbågefriser som är ett romanskt drag. Förekomsten av rundbågefriser talar för en datering av sydväggen till 1200-talets första hälft. Fotograferat från sydöst av Helén Sjökvist.

Tidigare undersökningar i närområdet

Det har tidigare gjorts ett antal arkeologiska undersökningar i närheten av undersökningsområdet söder om domkyrkan. Västerås stad med nuvarande kvartersindelning ses i figur 4. Under 2008 och 2009 genomförde KM schaktningskontroller i Engelbrektsplan, Domkyrkoesplanaden, Biskopsgatan och Östra Kyrkogatan och i flera angränsande gator. I schakt i Engelbrektsplan framkom kulturlager som dateras till 1600- eller 1700-talen. I Domkyrkoesplanaden undersöktes kulturlager med datering till 1600- och 1700-talen. Vidare undersöktes delar av en gård i vilken en grytgjutare varit verksam. I en tunna nedgrävd i golvet i ett hus framkom ett stort antal gjutformor i lera. Ett dendrokronologiskt prov daterar grytgjuteriet till 1382/83. I ett schakt i Biskopsgatan kunde delar av kyrkogården tillhörande domkyrkan dokumenteras i sektion. I ett annat schakt framkom delar av en grundmur till det gymnasium som på 1600-talet låg på platsen för nuvarande Biskopsgatan. Det var en föregångare till det Rudbeckianska gymnasiet. Vidare framkom stensatta ytor som bedöms vara Östra Kyrkogatans föregångare. I en stensatt yta påträffades mynt med datering till 1600-talet (Ros manus A).

I Östra Kyrkogatan dokumenterades 1994 ett kulturlager som var upp till 1,2 m tjockt. Inga daterande fynd framkom (Ros 1995a).

I kv. Proban har det gjorts en arkeologisk undersökning av bl.a. kulturlager och bebyggelse lämningar från tidig medeltid och fram t.o.m. 1700-tal och senare. I det äldsta skedet fanns en härd med datering till folkvandringstid eller vendeltid (Carlsson 1996). Dateringen är betydelsefull och kan indikera att det fanns bebyggelse på platsen redan vid den tiden långt innan Västerås blev en stad.

I kv. Proban söder om en byggnad benämnd Sotarns stuga har det gjorts en schaktningsövervakning, men det framkom endast matjord (Alström 2005). I kv. Probans norra del har det gjorts tre borrhål och det kunde konstateras att kulturlagren var mer än 1,6 m tjocka (Alström 2002).

I kv. Proban, vid Stadshotellet, har det gjorts en antikvarisk kontroll. Det framkom anläggningar och kulturlager som dateras till 1700-tal och fram till 1907. Det framkom även brandlager som bedöms vara från 1714 års brand (Alström 2007).

Vid en schaktningskontroll på den södra sidan av domkyrkan framkom ett antal människoben i omrörda fyllnadsmassor (Kjellberg 2005).

Under 1994 gjordes det en arkeologisk undersökning i Västra Kyrkogatan och i Biskopsgatan. I Västra Kyrkogatan framkom bebyggelse lämningar. I norra delen av Västra Kyrkogatan, söder om Biskopsgatan invid Sotarns Stuga, framkom delar av domkyrkans bogårdsmur på ett djup av 0,35 m under trottoaren. Innanför, norr om, bogårdsmuren dokumenterades gravar. I samband med den undersökningen framkom toppen på kyrkogårdslagret på ett djup av ca 1,1 m under asfalten i Biskopsgatan och gravar framkom på ett djup av 1,15–1,9 m under asfalten. (Ros 1995b). Domkyrkans bogårdsmur går söder om Biskopsgatan. Under medeltiden var alltså delar av området för nuvarande Biskopsgatan kyrkogård. På 1688 och 1751 års stadskartor finns Biskopsgatan mellan Svartån och Västra Kyrkogårdsgatan. 1941 förlängdes Biskopsgatan österut från Västra Kyrkogatan. Under nuvarande Biskopsgatan mellan Västra Kyrkogatan och Östra Kyrkogatan finns alltså en kyrkogård med tillhörande gravar. Östra Kyrkogatan finns på 1688 års karta och benämns *Östra Lång-Gatan* (Gustavsson 1981 s. 37f. och s. 175; Olsson 1985, fig. 16).

I samband med en schaktningskontroll på den norra sidan av domkyrkan undersöktes det gravar tillhörande kyrkan och det framkom delar av bogårdmuren (Carlsson 2000).

Längs med Svartåns östra sida har det gjorts en schaktningskontroll med anledning av nedsättande av belysningsstolpar. Inga avsatta kulturlager framkom. Endast påförda fyllnadsmassor påträffades (Eriksson 2001).

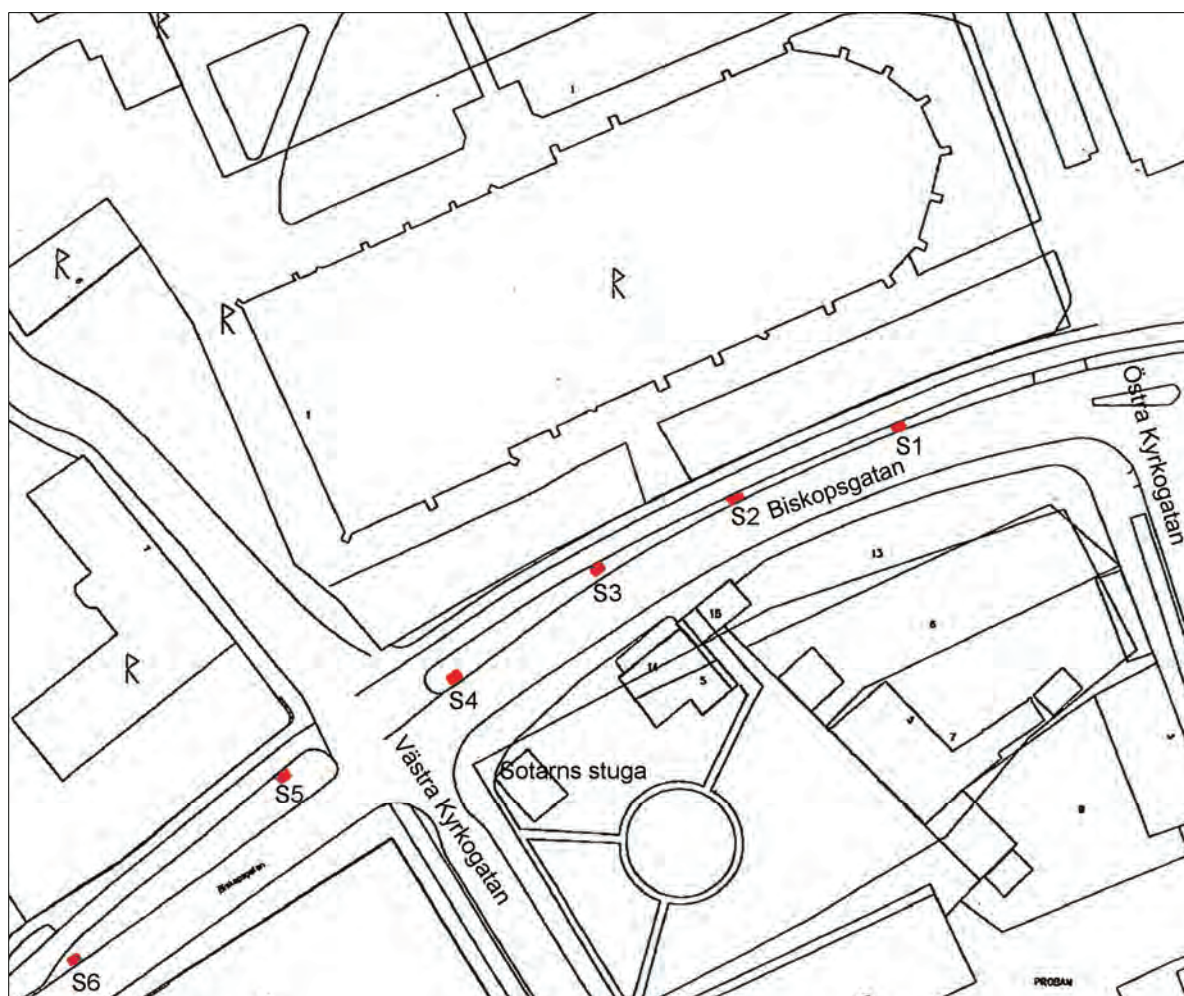
Figur 4. Västerås stad med nuvarande kvartersindelning. (Bild efter Gustafsson 1977.)

Målsättning, metod och genomförande

Målsättningarna med den arkeologiska undersökningen hade fastställts av Länsstyrelsen: fornlämningen skulle avgränsas inom schaktet. Det skulle göras en bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd avseende karaktär, mängd och bevarandegrad. En preliminär tolkning och datering skulle presenteras av lämningarna.

Arbetet genomfördes som en förundersökning i form av schaktningsövervakning i samband med ordinarie schaktning för byte av belysningsstolpar och ledningsdragnings. Om större anläggningar och komplexa kulturlager framkom skulle arbetet avbrytas för samråd med Länsstyrelsen.

Det schaktades för stolpfundament för belysning. Ursprungligen planerades det att tas upp åtta schakt, men det togs endast upp sex schakt (se figur 5). Två planerade schakt utgick och istället sattes belysning upp i två befintliga lyktstolpar. Entreprenören skulle även schakta mellan stolparna för nedläggande av belysningskabel. Kabeln skulle läggas på ett djup av ca 0,35 m. Inte i något av de upptagna schakten framkom kulturlager på det djupet. Schaktningarna för nedläggande av kabel följdes därför inte av arkeolog.

Figur 5. Schaktplan med befintliga byggnader bl.a med Domkyrkan. Vidare ses Biskopsgatan och Västra Kyrkogatan. De undersökta schaktens (S1–6) lägen i Biskopsgatan är markerade med rött. I schakt 2 tillvaratogs ett ben för ¹⁴C-analys. S = schakt. Skala 1:1000.

Schakten var relativt små cirka 1×0,7 meter stora och 1 meter djupa. Därför var det svårt att granska vad skopan grävde bort i schaktens botten. Sektionsväggarna i de enskilda schakten uppvisade likheter och därför dokumenterades endast en mindre del av de enskilda sektionerna. Vid schaktningarna framkom ett stort antal omrörda människoben från kyrkogården. Dessa ben deponerades tillbaka med fyllnadsmassorna i schakten.

Undersökningsresultat och tolkningar

Undersökningar inom kyrkogården

Inom området för utbredningen av domkyrkans kyrkogård togs det upp fyra schakt (S1–4, se figur 5) och det framkom kulturlager i samtliga. Inga skelett i läge påträffades vare sig i schaktens botten eller i de sektionsväggar som framrensades och dokumenterades.

Kyrkogård och raseringsmassor från det Rudbeckianska gymnasiet

Schakt 1 var ca 1,0×0,75 m stort och ca 1,25 m djupt och togs upp i rabatten mellan cykelbanan och körbanan (se figur 5 och 6). En sektion upprättades (se figur 7a). Två bärlager framkom (lager 3 och 4). Därunder påträffades raseringsmassor (lager 2) som antagligen kommer från det Rudbeckianska gymnasiet som stod på platsen för nuvarande Biskopsgatan intill nuvarande Östra Kyrkogatan (se figur 7b). Det Rudbeckianska gymnasiet var Sveriges äldsta gymnasium. Lager 1 var kyrkogårdslagret med inslag av tegel och kalk. Inga gravar framkom i läge och förklaringen är sannolikt att det endast schaktades ned ca 0,4 m i kyrkogårdslagret. Undergrunden nåddes inte.

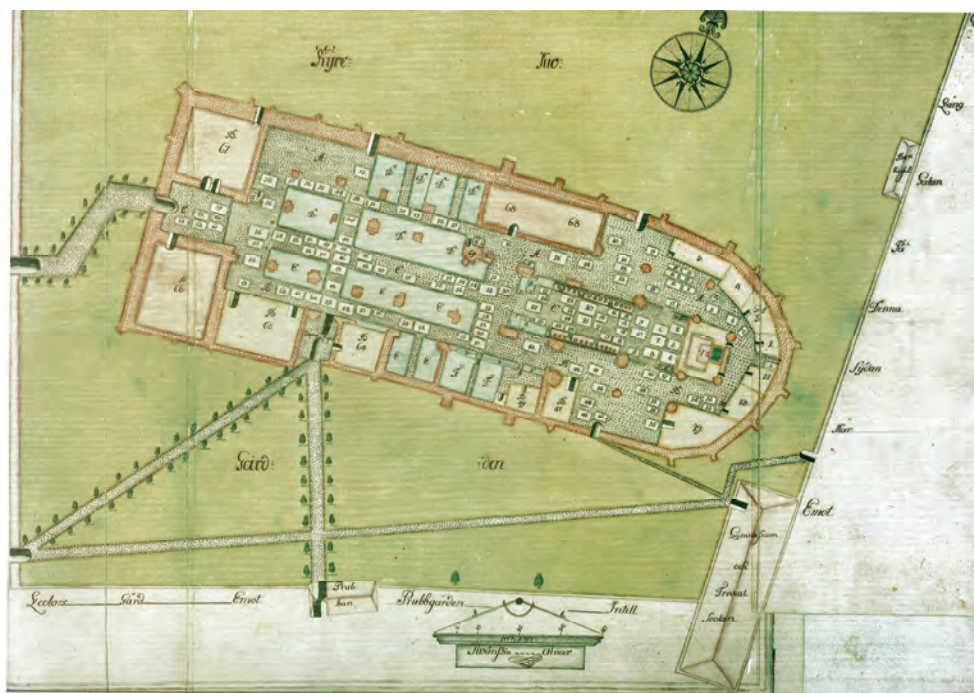
Figur 6. Undersökningsområdet vid schakt 1. I förgrunden ses Biskopsgatan. Under medeltiden användes området som kyrkogård. I bakgrunden ses Domkyrkan. Fotograferat från söder av Jonas Ros.

Figur 7a. Sektion 1 sedd från söder. Lager 1 var kyrkogårdsjord med inslag av tegel. Vidare ses lager 2 som antas vara raseringsmassor från det Rudbeckianska gymnasiet. Lager 3 och 4 var bärlager. Ursprunglig marknivå nåddes inte. Skala 1:40. Ritning: Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun jord med inslag av kalk, tegelflisor, sten och omrörda människoben. Inga skelett påträffade i läge. Kyrkogård.
2. Gråbrun sandblandad jord med inslag av tegel och kalk. Antagligen raseringsmassor från det Rudbeckianska gymnasiet. Massorna var blandade med jord.
3. Grus och sand. Påfört lager. Antagligen äldre bärlager
4. Grus och sten. Bärlager.

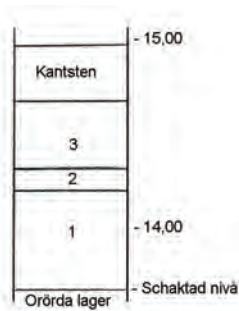

Figur 7b. Karta över domkyrkan från 1740. I det nedre högra hörnet ses läget för Sveriges äldsta gymnasium. På gymnasiebyggnaden står det Gymnasium och Trivial Scolan. Grundritning över Västerås domkyrka 1740. Upprättad av C. G. Hasselgren. Ej skalsatt.

Kyrkogårdsjord utan inslag av tegel och kalk

Schaktet 2 var ca 1,0×0,75 m och ca 1,3 m djupt (se figur 5). En sektion upprättades (se figur 8). Under bärlagret (lager 3) fanns ett lager (2) som antagligen representerar en marknivå på kyrkogården eller alternativt en marknivå yngre än kyrkogården. Underst påträffades kyrkogårdsjord (lager 1) och det grävdes ca 0,5 m ned i det lagret. Undergrunden nåddes inte. Inget skelett framkom i läge och förklaringen är sannolikt

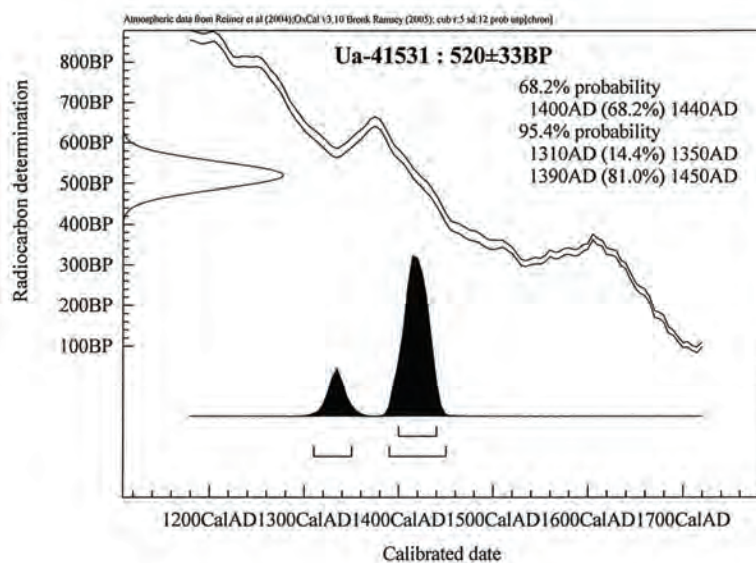
att schaktet inte var tillräckligt djupt. Anmärkningsvärt är att det inte påträffades tegel eller kalk i kyrkogårdsjorden i detta schakt. Frågeställningen uppkom om det beror på att kyrkogårdslagret har en högre ålder än domkyrkan i tegel. Det insamlades därför ett människoben för ^{14}C -analys från kyrkogårdsjorden. Provet togs från lager 1 i sektion 2. Benet låg löst i lagrets nedre del och är alltså antagligen äldre än eventuella gravar på platsen i lagret. Provet skickade in för analys hos Ångströmlaboratoriet, Tandemlaboratoriet vid Uppsala universitet. Provet (Ua-41531, se figur 9) kalibrerat med ett σ dateras med 68,2 % sannolikhet till perioden 1400–1440 e. Kr. Provet kalibrerat med två σ dateras med 95,4 % sannolikhet till perioden 1310–1450 e. Kr.

Figur 8. Sektion 2 sedd från söder. Lager 1 var kyrkogårdslagret. I det här schaktet var kyrkogårdslagret utan inslag av tegel och kalk. Skala 1:40. Ritning: Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun lera med inslag av sand, enstaka kolbitar och omrörda människoben. Inget inslag av kalk eller tegel i lagret. Kyrkogård.
2. Grus, sand, sten och jord. Antagligen en marknivå på kyrkogården eller alternativt en marknivå yngre än kyrkogården.
3. Grus och stenar. Bärlager

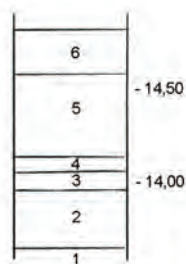

Figur 9. Ett människoben från lager 1 i sektion 2, från schakt 2, skickades in för ^{14}C -analys. Provet (Ua-41531) kalibrerat med ett σ dateras med 68,2 % sannolikhet till perioden 1400–1440 e. Kr. Provet kalibrerat med två σ dateras med 95,4 % sannolikhet till perioden 1310–1450 e. Kr.

Kyrkogårdsjord

Schakt 3 var ca 0,7×1,2 m stort och ca 1,3 m djupt (se figur 5). En sektion upprättades i den norra schaktväggen (se figur 10). Undergrunden nåddes (lager 1). I kyrkogårdslagret (2) fanns inslag av tegel. Inga skelett var synliga i läge, men schaktet var relativt litet i botten. Anmärkningsvärt är att kyrkogårdslagret endast var ca 0,3 m tjockt. På kyrkogårdslagret låg lager 3 och 4 och de var sannolikt marknivåer på kyrkogården med tanke på att det underliggande kyrkogårdslagret endast var ca 0,3 m

tjockt. Med en sådan tolkning var kyrkogårdslagren på denna plats totalt endast ca 0,5 m tjocka. Överst i lagerföljden fanns det bärlager (lager 5) och matjord (lager 6).

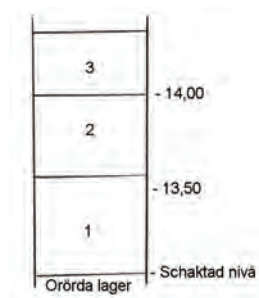
Figur 10. Sektion 3 sedd från söder. Lager 1 var kyrkogårdslagret med inslag av tegel. Lager 3 och 4 antas vara marknivåer på kyrkogården. Skala 1:40. Ritning: Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Grå lera. Undergrund.
2. Gråbrun lera och jord med inslag av kalkbruk, tegel och omrörda människoben. Kyrkogård. Det påträffades inga människoben i läge i schaktväggen.
3. Gråbrun sand, grus och jord med inslag av tegelflisor och sten. Antagligen marknivå på kyrkogården.
4. Brungrå sand, grus och jord. Mer grus än i lager 3. Antagligen marknivå på kyrkogården.
5. Grus och sand. Bärlager.
6. Matjord. Rabatt.

Kyrkogårdsjord

Schakt 4 var ca 0,7×1,2 m stort och ca 1,3 m djupt (se figur 5). Schaktets södra del var stort något som antagligen kan sättas i samband med grävning för nedläggande av en dagvattenledning. Kulturlager framkom i den norra schaktväggen och en sektion upprättades (se figur 11). Under bärlagret (lager 2) framkom kyrkogårdslagret (lager 1) här med inslag av tegel och kalk. Inga skelett påträffades i läge. Undergrunden nåddes inte.

Figur 11. Sektion 4 sedd från söder. I kyrkogårdslagret (1) var det inslag av tegel och kalk. Skala 1:40. Ritning: Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun lerblandad jord med inslag av kalkbruk, tegel, stenar och omrörda människoben. Kyrkogård.
2. Grus och sand. Bärlager.
3. Matjord. Rabatt.

Undersökningar utanför kyrkogården

Det togs upp två schakt, nr 5 och 6, utanför kyrkogården (se figur 5). Båda schakten låg väster om kyrkogården mellan Västra kyrkogatan och Biskopsbron, i rabatten mellan Biskopsgatan och gång-/cykelbanan. Inga kulturlager framkom i schakten.

Schakt 5 var ca 0,7×1 m stort. Det framkom endast påförd jord med stort inslag av sand. Undergrunden låg på ett djup av 1 m under befintlig marknivå.

I schakt 6 framkom det endast bärlager och påfört grus. Undergrunden låg på ett djup av 1,15 m under befintlig marknivå.

Området har sannolikt schaktas av i samband med markplanering för Biskopsgatan och då försvann antagligen eventuella kulturlager. Därefter har det påförts massor vid anläggandet av gatan.

Utvärdering

Förundersökningen i Biskopsgatan hade flera målsättningar. Fornlämningen skulle avgränsas inom schakten. Det skulle göras en bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd avseende karaktär, mängd och bevarandegrad. En preliminär datering och tolkning skulle presenteras av lämningarna.

Det kunde konstateras att det i samtliga fyra upptagna schakt inom utbredningen av domkyrkans kyrkogård fanns kulturlager som representerar kyrkogården. Det påträffades omrörda människoben i samtliga schakt. I tre av dessa (schakt 1, 2 och 4, se figur 5) fanns inslag av tegel och kalk i kyrkogårdsfyllningen. Anmärkningsvärt är att det inte påträffades något tegel eller kalk i kyrkogårdslagret i schakt nr 2 (se figur 5 och 7). Frågan ställdes om det kyrkogårdslagret som påträffades där var äldre än den befintliga gotiska domkyrkan i tegel som uppfördes under 1200-talet. Det är troligt att den befintliga domkyrkan har haft en föregångare i form av en romansk stenkyrka. Den äldre stenkyrkan föreslås ha uppförts under två etapper. Ett ben från det tegelfria kyrkogårdslagret daterades genom ¹⁴C-metoden. Provet kalibrerat med ett σ dateras med 68,2 % sannolikhet till perioden 1400–1440. Provet kalibrerat med två σ dateras med 95,4 % sannolikhet till perioden 1310–1450. Det kan konstateras att det daterade benet härrör från en individ som har gravlagts under det att den befintliga tegelkyrkan var i funktion. Av någon anledning, oklart varför, har det inte deponerats något tegel och kalk just på den yta där schaktet togs upp.

Det är troligt att den befintliga biskopskyrkan har haft en föregångare i form av en romansk kyrka, men vi vet inte när den uppfördes. Det kan ha varit i samband med att biskopssätet anlades, alternativt låg den äldsta biskopskyrkan i kv. Johannes där det har undersökts gravar som dateras till perioden sent 1000-tal till 1200-talet början. Vid framtida schaktningar inom Västerås domkyrkas kyrkogård är det av intresse att tillvarata ben från gravar för ¹⁴C-datering med målsättning att bringa klarhet i när kyrkogården togs i bruk.

Då biskopssätet etablerats i Västerås måste det ha uppförts kyrkor inom stiftet. Vi vet också att det har funnits kyrkor i Västmanland under 1100-talet. I samband med en arkeologisk undersökning vid Dingtuna kyrka framkom ett kyrkogårdslagret under den befintliga salkyrkans västra vägg. Ett ben från kyrkogårdslagret daterades med ¹⁴C-

metoden och gav en datering till intervallet 1030–1210 med 95,4% sannolikhet, mest troligt är att det benet är från 1100-talet. Dingtuna kyrka har haft en föregångare i form av en romansk kyrka som undersöktes i samband med restaureringsarbeten 1968 (Ros manus B och där anf. litt.). Ett annat exempel på en kyrka i Västmanland med hög ålder är Torpa kyrka. Den ursprungliga kyrkan där har dendrokronologiskt daterats till omkring 1125 (Hammariskiöld 2005a).

I ett av schakten i Biskopsgatan (nr 1, se figur 5 och 7a) överlagrades kyrkogårdslagret av ett raseringslager. Det kommer sannolikt från det Rudbeckianska gymnasiet som stod på platsen för nuvarande Biskopsgatan intill nuvarande Östra Kyrkogatan. Där, sydöst om domkyrkan, intill bogårdsmurens östra del har det alltså tidigare legat en byggnad. Av 1740 års karta framgår byggnadens läge (se figur 7b) och den benämns ”Gymnasium och Trivial Scolan”. Olof Grau uppger att den sydöstra sidan av domkyrkans bogårdsmur var sammanbyggd med huset. Byggnaden uppges ha uppförts under början av 1500-talet. Under biskop D. Johan Rudbeckii, dvs. Rudbeckius, tid utvidgades byggnaden och gjordes större. Den övre våningen var inrättad som gymnasium (Grau 1754 [1904] s. 106f). Det var Sveriges äldsta gymnasium som låg där och det stiftades 1620 och utvidgades 1623 av Rudbeckius (Lindström 1909 s. 781). Nuvarande Rudbeckianska gymnasiet uppfördes 1855.

Inga kulturlager påträffades i schakten i Biskopsgatan väster om kyrkogården. Sannolikt har eventuella kulturlager där schaktats bort i samband med markplanering för Biskopsgatan.

Referenser

Otryckta källor

FMIS = <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Grundritning över Västerås domkyrka 1740. Upprättad av C. G. Hasselgren. Akt T72-1:21.

SDHK=Huvudkartotek över medeltidsbrev, se
<http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2453&refid=8005>

Litteratur

Alström, U. 2002. *Tre borrhål vid Proban. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. RAÄ 232 Kvarteret Proban. Västerås stadsförsamling. Västmanland. Västmanlands läns museums. Kulturmiljöavdelningen Rapport 2002:A78. Västerås.*

Alström, U. 2005. *Jordarbeten vid Proban i Västerås: Förundersökning i form av schaktningsövervakning. RAÄ 237. Kvarteret Proban Västerås stadsförsamling. Västmanland. Västmanlands läns museums. Kulturmiljöavdelningen. Rapport A. 2005: A55. Västerås.*

Alström, U. 2007. *En trädplantering vid Stadshotellet. Antikvarisk kontroll. RAÄ 232. Kvarteret Proban. Västerås stadsförsamling. Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2007:96. Västerås.*

Alström, U. 2010. *"Man kan nu intet weta at berätta, enär denne Staden aldräförst blivt anlagd och upbygd..." Arkeologisk antikvarisk kontroll. Fornlämning Västerås 232:1, Västerås 1:1, Västerås stadsförsamling, Västerås Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2010:5.*

Annuswer, B., Bergquist, U., Forenius, S. och Syse, B. 1990. *Västerås 1000 år i centrum. Västerås kulturnämnds skriftserie nr 23. Stockholm.*

Bergquist, U. 1996. *Ett medeltida skomakeri vid Skomakargatan. Arkeologisk undersökning kv. Linnea. Västerås. Västmanland. RAÄ. UV Uppsala. Rapport 1996:52. Uppsala.*

Carlsson, R. 1996. *Kvarteret Proban. Arkeologisk undersökning. Kvarteret Proban, RAÄ 232, Västerås, Västmanland. RAÄ dnr: 421-2588-1994 & 421-3130-1994. UV Uppsala Rapport.*

Carlsson, R. 2000. *Rudbeckianska skolan. Kulturlager och plats för borttagna gravar. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 232, 363, Kv Domkyrkan, Västerås stad, Västmanland. Västmanlands läns museum kulturmiljöavdelningen. Rapport 2000:35.*

Dahlbäck, G. 1993. Uppsalakyrkans uppbyggnadsskede. Om kyrka och kungamakt under äldre medeltid. *Kärnhuset i riksäpplet*. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok. Uppland 1993. Uppsala, s. 135–172.

DS = *Diplomatarium Suecanum* 1. Stockholm 1829–.

- Ekström, G. 1946. Domkyrkan. *Västerås. Svenska stadsmonografier*. Stockholm, s. 103–114.
- Ekström, G. 1973. Platsen för 1100-talets biskopskyrka i Västerås. *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1993*. Uppsala, s. 135–172.
- Eriksson, T. 2001. *Kvaret Hagbard 3 och 4 samt Västerås 1:1. Kulturlager i Västerås stad. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 232. Västerås Domkyrkoförsamling. Västmanlands län. Västmanland. Västmanlands läns museum kulturmiljöavdelningen rapport 200017.*
- Grau, O. 1754 [1904]. *Beskrifning öfver Vestmanland. Dess städer, härader och socknar. Västerås.*
- Gustafsson, J-H. 1977. *Västerås. Medeltidsstaden 4. RAÄ Rapport*. Stockholm.
- Gustavsson, G. 1981. *Gatunamnens historia i Västerås. Västerås Kulturnämnds skriftserie nr 8. Västerås.*
- Hammarskiöld, R. 2005. *Västerås Domkyrka. Domkyrkan 1, Västerås domkyrkoförsamling och stad, Västmanlands län. Otryckt kulturhistorisk karaktäristik.*
- Hammarskiöld, R. 2005a. *Torpa kyrka. Himmelsbergs 8:1, Torpa församling, Kungsörskommun, Västmanlands län. Otryckt kulturhistorisk karaktäristik.*
- Hartzell, L. 2010. *Liv och död i det tidigmedeltida Västerås. En osteologisk analys av skelett från kvarteret Johannes. Statens Historiska Museer. Fou rapport 8., se <http://www.shmm.se/Documents/forskning/Rapport%20-%20small.pdf>*
- Hellström, J. H. 1971. *Biskop och landskapssambälle i tidig svensk medeltid. Rättshistoriskt bibliotek 16. Stockholm.*
- Kjellberg, J. 2005. *Schaktning invid Västerås domkyrka. Antikvarisk kontroll. RAÄ 232. Domkyrkan. Västerås domkyrkoförsamling. Västerås stad. Västmanland. Västmanlands läns museums. Kulturmiljöavdelningen rapport A. 2005:A 50.*
- Lindström, P. E. 1909. *Gymnasium 2. Nordisk familjebok*, s. 781-782, se: <http://runeberg.org/display.pl?mode=facsimile&work=nfbj&page=0422>
- Olsson, S. 1985. *Idealstad med förbinders – Studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås genom tiderna. Del V:1. Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt. Västerås.*
- Palmqvist, A. 1961. *Kyrkans enhet och papalismen: Die Einheit der Kirche und der Papalismus. Stockholm.*
- Ros, J. 1995a. *Östra Kyrkogatan. Arkeologisk förundersökning. Västerås stad. Västmanland. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. UV Uppsala. Rapport 1995:23.*
- Ros, J. 1995b. *Biskopsgatan. Arkeologisk undersökning Biskopsgatan och Västra Kyrkogatan. Västerås stad. Västmanland. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. UV Uppsala. Rapport 1995:24.*

Ros, J. 1995c. *Slottsgatan. Arkeologisk förundersökning. Slottsgatan (sträckan Skepparbacken-Stora Gatan)*, RAÄ 232, Västerås, Västmanland, RAÄ dnr: 421-5437-1994. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. UV Uppsala rapport.

Ros, J. (Manus A). *Kulturlager i Västerås och ett grytgjuteri från 1300-talet. Ombyggnation av Domkyrkoesplanaden och angränsande gator. Arkeologiska förundersökningar. Fornlämning 232:1. Västerås Domkyrkoförsamling. Västmanland. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2010:47.*

Ros, J. (Manus B). *Dingtuna kyrka. Tidigmedeltida kyrkogårdslager och en återupptäckt undersökning av en romansk kyrka. Arkeologisk antikvarisk kontroll. Dingtuna kyrka, Dingtuna socken, Västerås kommun, Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2011:22.*

Welinder, S. 1990. *Människor i Västeråstrakten för 1000 år sedan.* Västerås.

Muntlig uppgift:

Byggnadsantikvarie Helén Sjökvist vid Stiftelsen Kulturmiljövård.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	KM 09107
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-11085-09, 2009-12-01.
<i>Undersökningsperiod:</i>	11–14 december 2009.
<i>Arkeologtimmar:</i>	14 timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	Ca 6 m ²
<i>Personal:</i>	Jonas Ros
<i>Belägenhet:</i>	Västerås stad, Biskopsgatan, Västerås stadsförsamling, Västmanlands län, Västmanland
<i>Ekonomisk karta:</i>	11G:17
<i>Koordinatsystem:</i>	Inget koordinatsystem upprättades.
<i>Koordinater:</i>	
<i>Höjdsystem:</i>	Västerås stads höjdsystem, 0-plan 3,84 meter under RH 1900 och 3,46 meter under RH 1970.
<i>Inmätningssmetod:</i>	Manuell.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Dokumentationsmaterialet förvaras hos Västmanlands läns museum.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.